

Redmer Alma

Portretzerken in Groningen

BINNEN HET CORPUS VAN GRAFZERKEN IN EN ROND GRONINGER KERKEN NEMEN DE PORTRETZERKEN EEN SPECIALE POSITIE IN. IN DIT ARTIKEL WORDT EEN OVERZICHT GEGEVEN VAN DE GRAFSTENEN MET AFBEELDINGEN VAN, MEEST ADELLIJKE, OVERLEDENEN. ZIJ VORMEN NIET ALLEEN EEN BELANGRIJK CULTUUR-HISTORISCH ERFGOED, MAAR ZIJ BIEDEN OOK INZICHT IN HET BEELD VAN DE GRONINGER ELITE OP HAAR POSITIE BETREFFENDE LEVEN EN DOOD¹.

Portretzerken en grafmonumenten

De portretzerken die wij in dit overzicht bespreken, beslaan een periode van ruim vier eeuwen. Het merendeel stamt echter uit de zestiende eeuw. In de eerste helft van de zeventiende eeuw komt aan de traditie om de overledene op zijn zerk af te beelden een einde. Pas in de twintigste eeuw krijgt de beeltenis van de overledene in de vorm van een foto weer een plaats op grafzerken. Wel zijn driedimensionale beeldhouwwerken op graftomben of epitafen continu in gebruik geweest. Zo kennen we in Groninger kerken het monument van Egbert Onsta († 1476) in Middelstum, dat van Rudolf Huinga († 1574) in Uithuizermeeden en de bekende zeventiende-eeuwse praalgraven van Adriaan Clant van Stedum en Van In- en Kniphuisen in Midwolde. Ook in de negentiende en twintigste eeuw worden grafzerken en monumenten soms voorzien van beeldhouwwerken, veelal busten, van de overledene. In dit artikel beperken we ons echter tot de afbeeldingen van overledenen in laag-reliëf op grafzerken. Deze portretzerken kenden een eigen iconografische traditie, die echter wel beïnvloed werd door de ontwikkelingen in de driedimensionale grafmonumenten.

De provincie Groningen is met veertien exemplaren niet rijk gezegend met portretzerken. In het naburige Oost-Friesland zijn ruim 50 bewaard gebleven² en Friesland kent er nog veel meer. Deze laatste provincie was dan ook in de zestiende eeuw het Walhalla van de grafsculptuur. Vaardige steenhouders als Vincent Lucas en Benedictus Gerbrants leverden ook werk voor opdrachtgevers in andere provincies. Alleen van de grootste zerkhouders kennen we de namen, omdat zij hun werken soms signeerden. De overige kunstenaars zijn anoniem, maar op grond van stijlkenmerken kunnen we wel concluderen dat hun afzetgebied zich niet tot één gewest beperkte. Hieronder

zullen we verschillende voorbeelden tegenkomen van zerkhouders die zowel in Oost-Friesland als in de Ommelanden hun sporen hebben nagelaten.

De vroegste afbeeldingen

Met afstand de oudste portretzerk, uit de tweede helft van de 12de eeuw, vinden we in de kerk van Holwierde [afb. 1]. Het betreft een dek-sel van een sarcofaag met een bijzondere voorstelling die nog niet in alle opzichten goed te duiden is³. Zeker is wel dat de overledene er twee keer op afgebeeld is. Midden op de zerk zien we rechts de overledene (of een van de overledenen, als het de zerk van een echtpaar betreft). Zij – op grond van de kleding zal het een vrouw betreffen – wordt links vergezeld door een groter afgebeelde man die haar lijkt te omarmen of te presenteren, aan de beschouwer of aan God. Vermoedelijk betreft het haar echtgenoot. Bovenin de zerk zien we de ziel die door twee engelen naar het hiernamaals wordt begeleid. Een dergelijke dubbelvoorstelling, waarbij de overledene vóór en na zijn overlijden is afgebeeld, treffen we ook elders wel aan op twaalfde-eeuwse zerken. De nadruk ligt hierbij op de overgang naar het hiernamaals. Over de sociale positie van de overledene leert de afbeelding ons praktisch niets. We kunnen aannemen dat de overledene een dame van adellijke af-

1 Zandstenen sarcofaagdek-sel in de kerk van Holwierde, tweede helft twaalfde eeuw

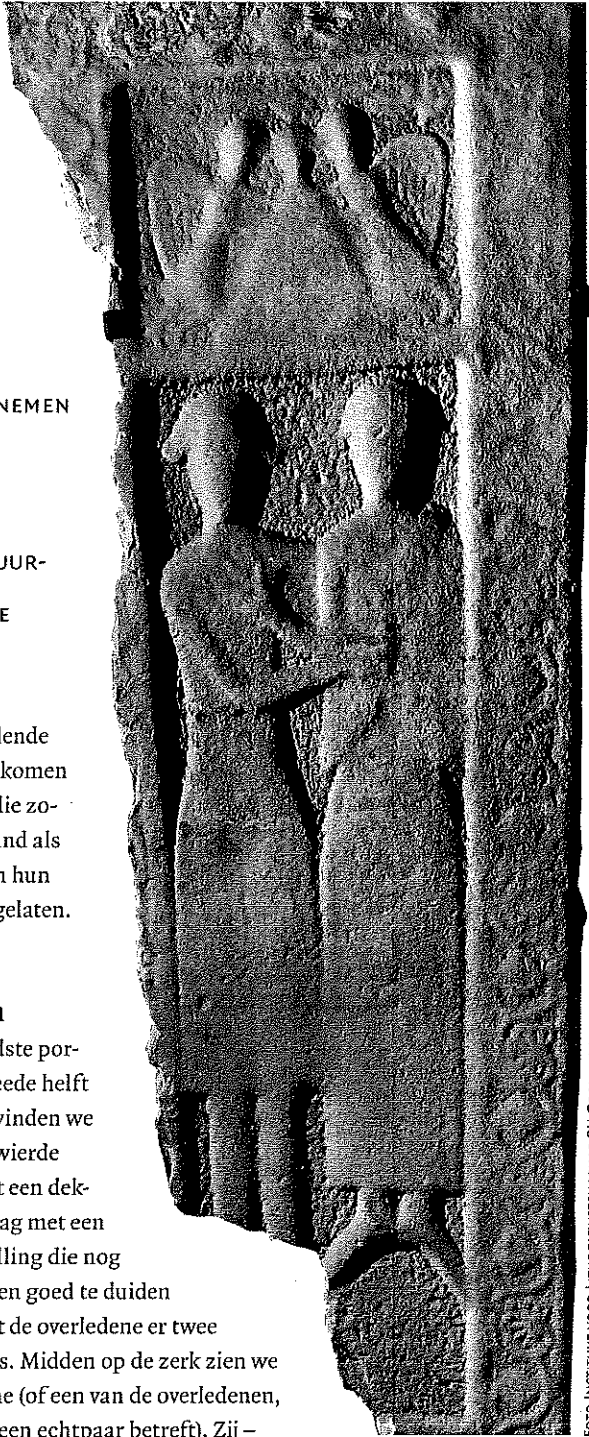

FOTO INSTITUUT VOOR LITURGIEWETENSCHAP RU GRONINGEN

1 Veel dank ben ik verschuldigd aan drs. E.O. van der Werff voor zijn hulp en commentaar bij de totstandkoming van dit artikel.

2 J.C. Stracke, *Die Bildnisgrabmale Ostfrieslands vom 15. bis 17. Jahrhundert* (Aurich 1976).

3 Zie H. Tummers, 'Een vroege Nederlandse zerk. De voorstelling van een echtpaar te Holwierde', in: *Bouwkunst. Studies in vriendschap voor Kees Peeters* (Amsterdam 1993), pp. 553-561. Met dank aan H.G. de Olde.

komst was, of in elk geval welgesteld, aangezien de aan-schaf van een (geïmporteerde) sarcofaag slechts voor we-nigen weggelegd was.

De dertiende en veertiende eeuw zijn bijzonder arm aan grafsculptuur en uit de provincie Groningen kennen we dan ook geen portretzerken. Buiten de bekende zogenaam-de Eppo-steen uit 1341 in het Fries Museum zijn overigens in de naburige gewesten evenmin portretzerken uit die eeuwen overgeleverd.

Hoofdelingen in gotische stijl

Drie eeuwen scheiden de Holwierder sarcofaagdek-sel van de tweede zerk, de sterk afgesleten grafsteen voor de Stedumer hoofdeling Andolf Nittersum († 1474) [afb. 2]⁴. We zien de overleden edelman in volle wapenrusting met de rechterhand steunend op een groot slagzwaard. Aan zijn linkerhand hangt een schild, waarop zijn wapen is afge-

beeld. De steen vertoont overeenkomst met die van Ghert to Petkum († 1478) in de kerk van dat Oostfriesse dorp⁵, zodanig dat we dezelfde maker mogen veronderstellen. Ook deze hoofdeling is in harnas afgebeeld met eenzelfde, aan de onderkant breed uitlopende helm en wat onbehol-pen weergegeven benen, die hem eerder een elegant aan-zien geven dan zijn krijgshaftigheid benadrukken. Ken-merkend voor deze zerken uit de gotische periode is dat zij de overledene naar het leven afbeelden. Dat het om over-ledenen gaat, blijkt op dergelijke stenen hoogstens uit de houding van de afgebeelde. Op de zerk van Andolf Nitter-sum ontbreekt het horizontale aspect geheel: alles wijst erop dat hij rechtopstaand is afgebeeld. Bij zijn overlijden

FOTO REGNERUS STEENSM

2 Grafzerk van Andolf Nittersum († 1474) in de kerk van Stedum

FOTO REGNERUS STEENSM

3 Grafzerk van Snelger Houwerda († ca. 1523) in de Nicolaikerk te Appingedam

4 A. Pathuis, *Groninger gedenkwaardigheden* (Assen 1977) (hierna aan te halen als GDW), nr. 456.

5 Stracke, *Bildnisgrabmale*, pp. 26-27.

FOTO REGNERUS STEENSWA

4 Grafzerk van Melle Clant († 1542) in de Nicolaikerk te Appingedam

moet Andolf een bejaarde man zijn geweest, maar de afbeelding wekt de indruk van een man in de bloei van zijn leven, wat typerend is voor de portretzerken uit deze eeuwen.

De spanning tussen een liggende en een staande uitbeelding zien we op de grafzerk voor Snelger Houwerda († ca. 1523), hoofdeling te Appingedam, in de Nicolaikerk aldaar [afb. 3]⁶. Zijn bovenlichaam is geplaatst in liggende positie: het hoofd rust op een kussen en de beide handen zijn voor de borst gevouwen. De benen staan echter stevig op de grond, licht asymmetrisch geplaatst, wat de figuur een ontspannen houding geeft. Naast hem liggen zijn handschoenen en gepluimde helm. Hoewel de zerk in gotische stijl is vormgegeven, geeft zij al een voorafschaduw van de renaissancesculptuur, die een aantal jaren later zijn intrede zal doen.

In dezelfde kerk bevindt zich de grafsteen voor een jongeman, Melle Clant († 1542) [afb. 4]⁷. Anders dan op de an-

FOTO REGNERUS STEENSWA

5 Hergebruikte grafzerk van een onbekende geleerde in de Nicolaikerk te Appingedam, midden zestiende eeuw

dere grafzerken van edellieden in die periode is hij niet in harnas afgebeeld, maar in een korte tuniek, staand, met in beide handen de familiewapens van zijn ouders. Het helmteken van het wapen Clant is niet, zoals gebruikelijk, op een helm boven het wapen geplaatst, maar is direct – wat onbeholpen – aan zijn hoofd bevestigd. Het is door de primitieve uitvoering moeilijk om een stilistische vergelijking met andere zerken te maken. Het interessantste aspect van deze portretzerk is dat deze als enige een indruk geeft van de kleding van een Groninger adellijke jongeling uit de eerste helft van de zestiende eeuw.

Luther in Appingedam?

Een derde zerk in de kerk van Appingedam betreft het opmerkelijke portret van een onbekende zestiende-eeuwse geleerde en/of geestelijke. De zerk is een eeuw later opnieuw gebruikt voor de Damster rector Laurentius Pimperling († 1660) [afb. 5]⁸. Van de oorspronkelijke afbeelding

6 GDW, nr. 270.

7 GDW, nr. 271.

8 GDW, nr. 626.

FOTO JOHN STOEL, HAREN

108)

6 Grafzerk van Aepko Onsta († 1564) en Gela van Ewsum († 1574), destijds in de kerk van Wetsinge

resteren de symbolen van de vier evangelisten in de hoeken en in het midden, van onder naar boven, twee onherkenbare wapens, een cartouche, de afbeelding van de overledene met baret en een boek in de hand en ten slotte daarboven de tekst 'O homo, sit Jesus tibi Chri[stus]' (O mens, laat Jezus voor u Christus zijn). De renaissancistische cartouche zal ongetwijfeld een Latijns gedicht hebben bevat, maar dit is onleesbaar gemaakt om plaats te bieden aan het alliantiewapen van Pimperling. Ook het oorspronkelijke randschrift is in de zeventiende eeuw door een nieuw opschrift vervangen. De afbeelding van de geleerde vertoont treffen de gelijkenis met het bekende portret van Maarten Luther door Lucas Cranach. Ongetwijfeld heeft een gravure naar dit schilderij de zerkhouwer als voorbeeld gediend. De vorm van de cartouche wijst daar ook op: deze wijkt af van de cartouches die we op andere zerken uit die tijd vinden, maar we vinden hem wel terug op gravures uit halverwege de zestiende eeuw.

Voor wie was de oorspronkelijke zerk bedoeld? Het ligt voor de hand om de kandidaat te zoeken onder de clerus in Appingedam. Als we ons beperken tot de geestelijken die gestudeerd hebben en niet elders begraven liggen, dan komen twee pastoors daarvoor in aanmerking: Dr. Nico-

laes Coenders († 1530) en Mr. Wilricus Hayens († 1538)⁹.

Hiertegen lijkt in eerste instantie te spreken dat de zerk op grond van de stijl van de cartouche enkele decennia later dan hun overlijdensjaren lijkt te dateren, maar het is niet ongebruikelijk dat een zerk lang na het overlijden vervaardigd werd. Verder kan men zich afvragen of men voor de zerk van een pastoor wel een afbeelding van de protestant Luther als voorbeeld zou kiezen. Een andere mogelijkheid is dat de steen het lichaam van een rector van de Latijnse school bedekt heeft, zoals ook Laurentius Pimperling een eeuw later die functie bekleedde. Ten slotte kan de steen in de zeventiende eeuw ook van elders aangevoerd zijn, zodat het niet eens zeker is dat we hier met een Groninger geleerde te maken hebben.

De Renaissance in Groningen

Met de zerk van de onbekende geleerde zijn we in een nieuwe stijlperiode aanbeland: de Renaissance. Rond 1540 worden de gotische vormen in korte tijd volledig verlaten. Het hoogtepunt van de vroege Renaissance in Noord-Nederland wordt niet gevormd door architectuur, maar vinden we in de grafsculptuur van Friese zerkhouwers. De fraaiste Groninger portretzerk zal ongetwijfeld door een van hen vervaardigd zijn: de grafsteen voor Aepko Onsta († 1564) en zijn vrouw Gela van Ewsum († 1574) [afb. 6]¹⁰. Deze zerk lag vroeger in de kerk te Wetsinge, maar is na de afbraak van het gebouw onder de hoede van het Groninger Museum gebracht. In het randschrift zijn de overlijdensdatum en leeftijd van Gela niet ingevuld. Dat wijst erop dat de zerk tussen 1564 en 1574 is vervaardigd en dat men na haar bijzetting niet de moeite heeft genomen om de gegevens te completeren.

Bij de afbeelding van het echtpaar Onsta is duidelijk dat de horizontale positie het gewonnen heeft. De hoofden van de geportretteerden liggen op een kussen en de gevouwen handen en de plaatsing van de voeten wijzen op een liggende positie. Het enige aspect dat nog op een staande houding wijst, is de dood die achter hen lijkt te staan; men kan zich in elk geval niet voorstellen dat het comfortabel ligt, half rustend op een skelet. De overledenen zijn, net als op de hierboven genoemde zerken, in vol ornaat afgebeeld. Aepko Onsta draagt een harnas hoewel het de vraag is of hij ooit aan enige krijgsverrichtingen deel had. Voor mannelijke edelen lag het echter voor de hand om hen in harnas af te beelden, als uiting van het feit dat men de uitoefening van geweld als een adellijk voorrecht beschouwde. Het harnas, met de helm en handschoenen aan de voeten, symboliseert dan ook meer de adeldom van de geportretteerde dan het militaire aspect. Gela van Ewsum draagt een vrij eenvoudige lange jurk met een kanten muts, zoals die in die tijd voor dames van de gegoede stand gebruikelijk was.

(lees verder op p. 117)

⁹ Met dank aan drs. O.D.J. Roemeling voor de informatie over de zestiende-eeuwse geestelijken in Appingedam.

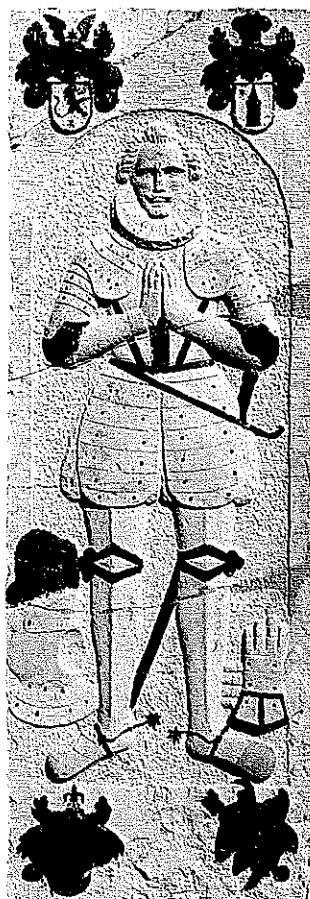
¹⁰ GDW, nr. 487.

Opvallend aan de vroegste vijftiende- en zestiende-eeuwse grafzerken is het volledig ontbreken van doodssymboliek. De decoratie ondersteunt nog niet dat het om overledenen gaat. Halverwege de zestiende eeuw verschijnt de dood voor het eerst ten tonele en hij doet dat weinig subtiel: de zerken van de Franeker zerkhouwer Vincent Lucas vanaf de jaren veertig van de zestiende eeuw vertonen vaak de overledene(n), vergezeld van de dood in de vorm van een skelet. Net als op de steen van het echtpaar Onsta draagt hij dikwijls een zandloper of andere attributen in de hand. In de loop van de zestiende eeuw verdwijnt de dood als confronterend personage uit de iconografie. De vergankelijkheid van het leven wordt dan niet meer verbeeld door de dood als een skelet ten voeten uit, maar men maakt gebruik van een steeds toenemend arsenaal aan attributen, als zandlopers, doodshoofden, botten en treurende engeltjes.

Edelen in harnas

Tot in de zeventiende eeuw blijft de uitbeelding van geharnaste edelen voorkomen. In Appingedam moet zich destijds in elk geval nog één portretzerk bevonden hebben: de grafzerk van de in 1577 overleden Feye Meckema toonde de overleden als een 'vir armato habitu', een geharnaste man¹¹. Wel overgeleverd zijn twee stenen tegen de buitenmuren van de kerk van Uitwierde voor mannelijke leden van de familie Wyncken uit de laatste decennia van de zestiende eeuw [afb. 7 en 8]¹². Hoewel er kwartierwapens op aangebracht zijn, is het nog niet gelukt om de overledenen met zekerheid te identificeren; de zerken hebben geen rand-schriften. Vermoedelijk waren deze oorspronkelijk rond de afbeelding aangebracht op bronzen platen die later omgesmolten zijn. De overledenen, personen van onbestemde middelbare leeftijd, de een iets jonger dan de ander, zijn afgebeeld op de inmiddels vertrouwde wijze: staande onder een boog in harnas met de helm en handschoenen aan de voeten. Het hoofdkussen ontbreekt nu geheel, anders dan op andere zerken uit die tijd.

Aan het einde van deze traditie staat de steen voor Boiocko van der Wenge († 1640) [afb. 9]¹³, destijds ook in de kerk van Wetsinge en thans in het Groninger Museum. De hoofdpersoon is liggend afgebeeld: de handen gevouwen, het hoofd rustend op een kussen; helm, handschoenen en zwaard zijn ter weerszijden geplaatst. In de omlijsting is doodssymboliek aangebracht in de vorm van doodshoofden, botten en gevleugelde zandlopers. De zerk verschilt eigenlijk wat opmaak betreft vrij weinig van de oudste zerken van anderhalve eeuw eerder van Andolf Nittersum of Snelger Houwerda, wat de grote continuïteit in deze wijze van representatie van edellieden illustreert. De afbeelding is echter voor 1640 bepaald archaïsch te noemen. Dit type zerk, een geharnaste man onder een halfronde boog met

7 Grafzerk van een lid van het geslacht Wyncken bij de kerk van Uitwierde (ca. 1590)

8 Grafzerk van een lid van het geslacht Wyncken bij de kerk van Uitwierde (ca. 1590)

FOTO'S REGNERUS STEENSA

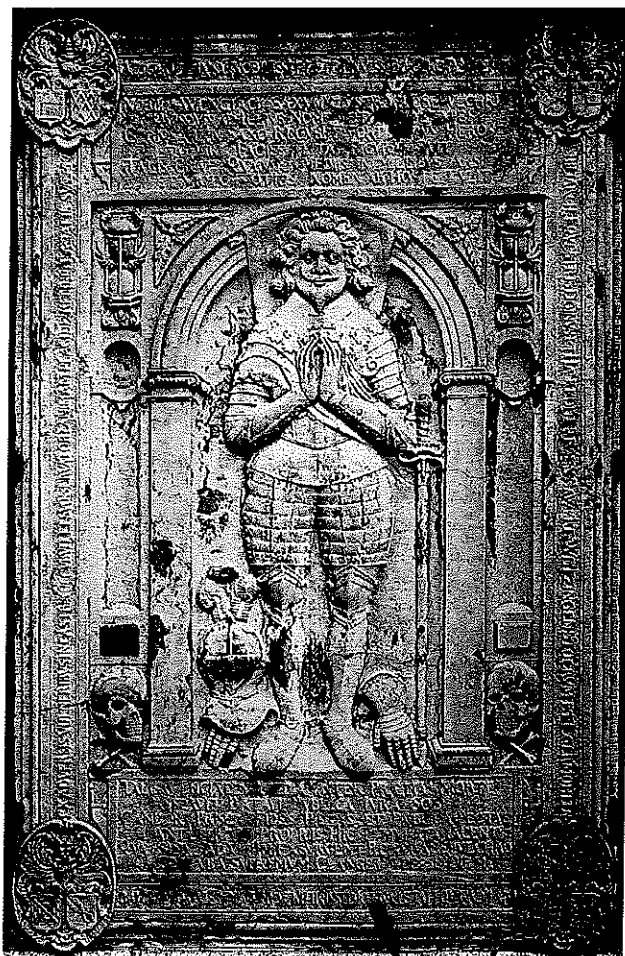

FOTO STICHTING P.G.O.C.

9 Grafzerk van Boiocko van der Wenge († 1640), destijds in de kerk te Wetsinge

¹¹ GDW, nr. 539.

¹² GDW, nr. 475 en 476.

¹³ GDW, nr. 4139.

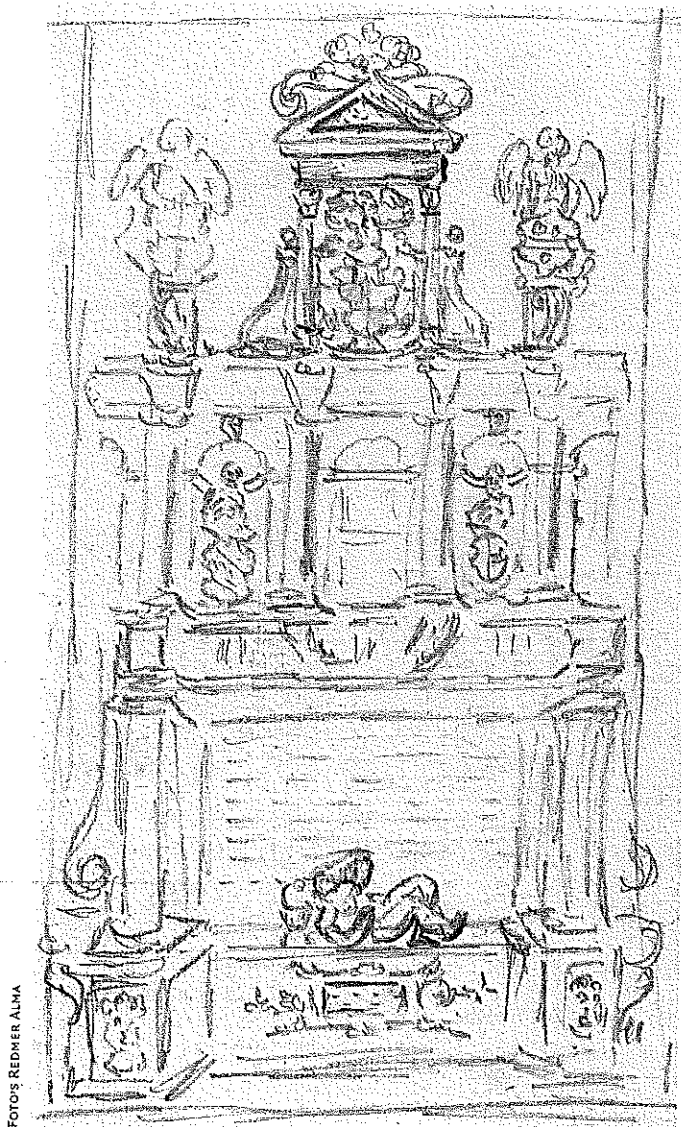
aan weerszijden diens kwartierwapens, vinden we in Oostfriesland vooral rond 1600, met als laatste representant een zerk uit 1617¹⁴. Het is daarom waarschijnlijk dat de zerk al geruime tijd vóór het overlijden van Van der Wenge is vervaardigd.

Vergankelijkheid

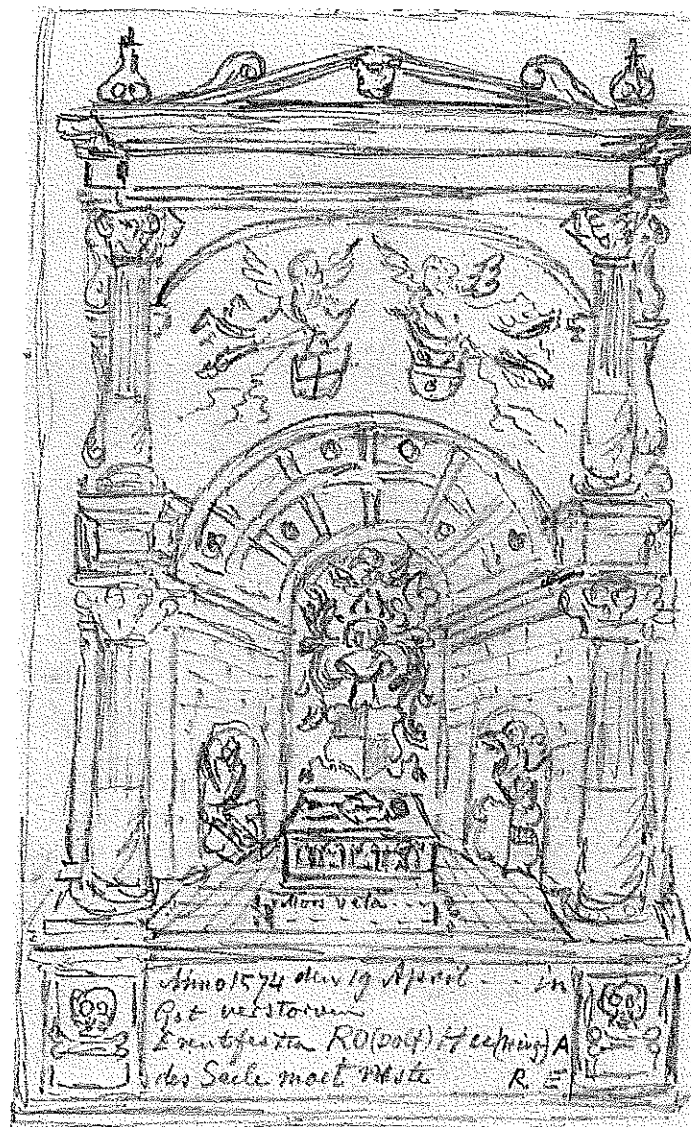
Niet alleen de introductie van doodssymboliek benadrukt visueel het aspect van het sterven op de grafzerken. Een nieuwe wijze van afbeelden van de overledene zien we op twee zerken in Uithuizerveen. Die van Ode Huinga († 1562) [afb. 10]¹⁵ toont de jonge edelvrouw letterlijk ontbloot van haar wereldlijke verworvenheden. Zij verschijnt in ontspannen houding en geheel naakt in een renaissance-

opbouw in drie etages. Voor een adellijke dame is het een onthutende houding die de vergankelijkheid van het aardse leven benadrukt. Men kan zich echter wel voorstellen dat deze wijze van afbeelden van een vrouw niet veel school gemaakt heeft. Een epitaaf in de kerk van het Oostfriesse Dykhausen uit 1563¹⁶ geeft een vergelijkbare iconografie in een zodanig identieke stijl en opbouw, dat hier aan dezelfde beeldhouwer gedacht zou kunnen worden. Veel aandacht heeft de zerkhouwer besteed aan de architectonische omlijsting. De verhoudingen van de constructie zijn echter buiten proporties ten opzichte de afgebeelde; ook is de houding van de overledene is eerder wulps dan elegant te noemen. Blijkbaar was de zerkhouwer niet vaardig genoeg om zijn bedoelingen vorm te geven.

118)

10 Tekening van de grafzerk van Ode Huinga († 1562) in de kerk van Uithuizerveen door J.E.H. Hooft van Iddekinge, ca. 1870

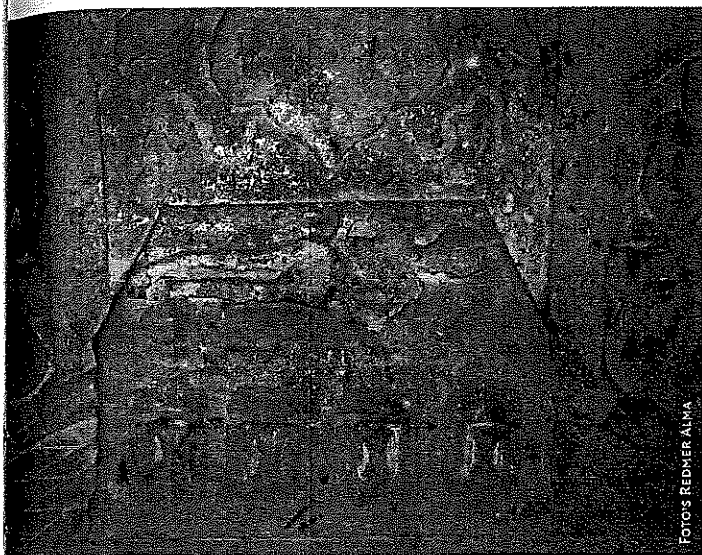

11 Tekening van de grafzerk van Rudolf Huinga († 1574) in de kerk van Uithuizerveen door J.E.H. Hooft van Iddekinge, ca. 1870

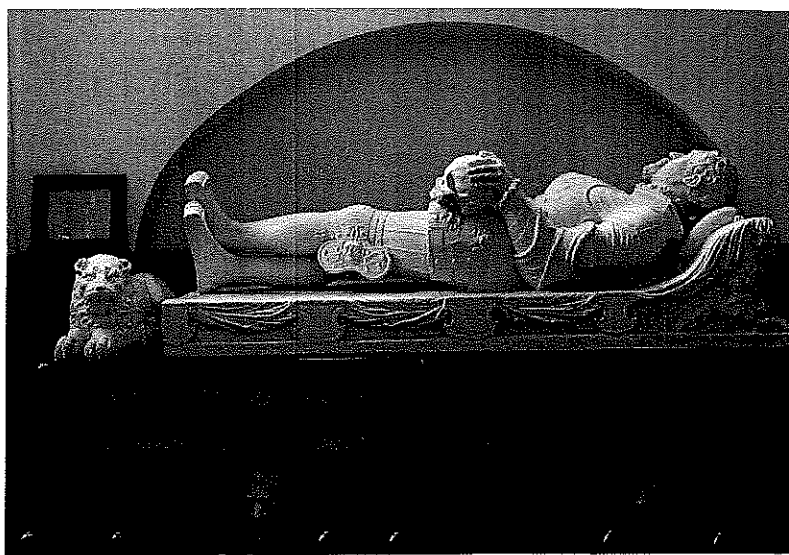
14 Stracke, Bildnisgrabmale, pp. 132-133.

15 GDW, nr. 471. De zerk is vrij sterk afgesletten. Gelukkig zijn tekeningen van de zerken van haar en haar broer Rudolf overgeleverd van de hand van J.E.H. Hooft van Iddekinge uit ca. 1870, toen de zerken beter herkenbaar waren (Groninger Archiven, Familiearchief Van Iddekinge, inv.nr. 709).

16 Stracke, Bildnisgrabmale, pp. 64-65.

12 Detail van de grafzerk van Rudolf Huinga († 1574)

13 Grafmonument voor Rudolf Huinga († 1574)

In dezelfde kerk van Uithuizermeeden bevindt zich ook de zerk van Odes broer, Rudolf Huinga († 1574) [afb. 11]¹⁷.

Deze vertoont dezelfde manco's in de verhouding tussen architectuur en overledene als de steen van zijn zuster; de maker zal dan ook dezelfde zijn. Rudolf lijkt te zijn afgebeeld als een skelet of een uitgeteerd lichaam, rustend op een tombe [afb. 12]. De zerk is vooral interessant als we haar bezien in relatie tot zijn prachtige grafmonument in deze kerk [afb. 13]. Tot 1640¹⁸ bevond het grafmonument zich in het midden van het koor en zal de zerk zich daarvoor hebben uitgestrekt. Daardoor levert het totaal een beeldprogramma op in de vorm van een dubbelvoorstelling dat ontleend lijkt te zijn aan praalgraven uit de eerste helft van die eeuw: op de zerk beneden zien we de man in zijn wereldlijke omhulsel – in dit geval na zijn dood – en daarboven op het grafmonument is hij in volle luister te zien. Anders dan bij de zerk uit Holwierde van 300 jaar eerder, ligt hier de nadruk op de vergankelijkheid van het leven en niet op de overgang naar het hiernamaals.

Een volgende zerk, in chronologische volgorde, vinden we blootgesteld aan de elementen op het kerkhof te Scharmer [afb. 12]¹⁹. Aan de onderkant van de steen is een bebaarde man op een tombe afgebeeld, slechts gekleed in een lende-doek en met de handen boven de borst gevouwen [afb. 14]. Deze afbeelding sluit aan op de in de zestiende eeuw geïntroduceerde tendens om de overledene ontdaan van adellijke parafernalia te tonen, zoals we dat bij de Huinga-zerken zagen. Opmerkelijk is echter dat deze zerk het lijk van een dame heeft bedekt: Atke van Douma, weduwe Clant van Scharmer († 1605). We kunnen vermoeden dat de zerk besteld is met het oog op een andere overledene, maar zekerheid is daarover niet te geven, mede omdat de stijl van de decoratie niet van andere zerken bekend is. Of de

steen dus in of kort na 1605 voor het eerst is bewerkt, is daardoor niet te zeggen.

Het sterfbed

In dezelfde iconografische traditie moeten we de zerk van Hero Maurits Ripperda († 1633) in de kerk van Farmsum zien [afb. 15]²⁰. De overleden heer van die heerlijkheid ligt in een eenvoudig doodshemd, met meer esthetisch verantwoorde dan realistische plooien. Die eenvoud is natuurlijk maar schijn en wordt ruimschoots gecompenseerd door de omvang van de zerk en de rijk geornamenteerde tempelachtige opbouw, die is voorzien van onder meer acht kwartierwapens en allegorieën van drie mannelijke deugden, kracht, rechtvaardigheid en beleid. De Ripperda-zerk is vrijwel gelijk van opbouw als een thans verloren gegane zerk in Emden voor de Groninger burgemeestersdochter Paulina Rolteman († 1598), vrouw van Gillis Hooftman [afb. 16]²¹, die de overledene gekleed in jurk en mantel

14 Detail van de grafzerk van Atke van Douma († 1605) op het kerkhof te Scharmer

17 GDW, nr. 472.

18 Groninger Archieven. Familiearchieven Lewe, inv. nr. 782, fol. 37, aantekening van de Meister predikant J.J. Damsté.

19 GDW, nr. 3301.

20 GDW, nr. 1173.

21 Groninger Archieven, Genealogische Verzameling, nr. 306, tekening door haar zoon, Albert Hooftman. Het origineel bevindt zich in particulier bezit op Epemastate te IJsbrechtum.

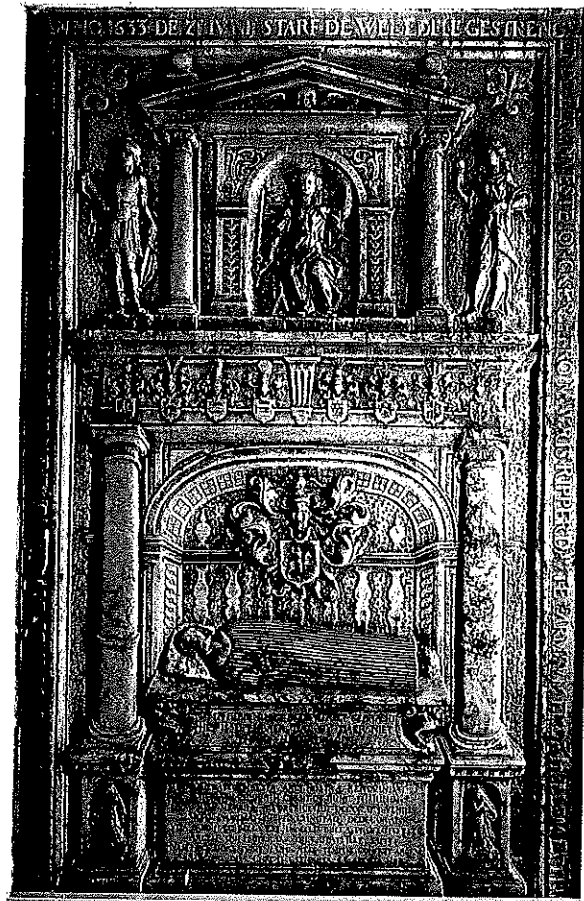

FOTO INSTITUUT VOOR LITURGIEWETENSCHAP RU GRONINGEN

15 Grafzerk van Hero Maurits Ripperda († 1633) in de kerk te Farmsum

FOTO'S REDMER ALMA

16 Tekening van de thans verdwenen grafzerk van Paulina Rolteman († 1598) in de GroÙe Kirche te Emden, door Albert Hooftman, ca. 1630

weergeeft; we zagen al dat het gebruik om vrouwen in anders dan haar nette kleren af te beelden al spoedig verdween. Overigens zijn de mannelijke deugden op de zerk van Paulina Rolteman vervangen door een drietal dat beter bij een dame past: geloof, hoop en (christelijke) liefde. Bovendien is aan haar voeten een hond geplaatst als symbool van echtelijke trouw.

De architectuur op de beide zerken is beter in verhouding tot de afgebeelde overledenen dan die in Uithuizermeeden. Bij de Huinga-zerken is er sprake van een onevenwichtige, uitbundige architectonische omlijsting, terwijl de architectuur op de zerken van Rolteman en Ripperda nu juist door de realistische verhouding tussen opbouw en persoon wel een feitelijk grafmonument suggereert. Er zit maar liefst 35 jaar tussen de overlijdensdata van Hero Maurits Ripperda en Paulina Rolteman en dat rechtvaardigt de vraag of de eerste zerk niet ver vóór, dan wel de tweede zerk lang na de sterfdatum van de betreffende overledenen gemaakt is. Een zeker antwoord is daar bij gebrek aan vergelijkingsmateriaal nog niet op te geven.

Tot besluit

Portretzerken komen in Groningen voornamelijk voor vanaf het laatste kwart van de vijftiende eeuw. Het betreft in veel gevallen het thema van de geharnaste edelman. Vanaf halverwege de zestiende eeuw doet een nieuwe stroming in de funeraire beeldhouwkunst zijn intrede, zonder de oude geheel te overschaduwen: het wereldlijke aspect in de vorm van een harnas blijft onverminderd populair op de grafstenen van edellieden, maar daarnaast krijgt het benadrukken van het sterven en de vergankelijkheid een gelijkwaardige plaats. Vanaf de zeventiende eeuw uit zich dit in gedegenereerde vorm in de aanwezigheid van heraldiek tegenover en in symbiose met de doodssymboliek. In het begin van de zeventiende eeuw raken portretzerken vrij snel uit de mode, terwijl heraldiek en doodssymboliek het nog eeuwen zullen volhouden op de grafmonumenten. Hoe klein het aantal overgeleverde portretzerken in en rond Groninger kerken ook is, het geeft wel een representatief beeld van de iconografie van overleden edelen. De conclusie moet zijn dat in grote lijnen de ontwikkelingen parallel lopen met die van onze ooster- en westerburen. Verwonderlijk is dat niet, omdat we zagen dat dezelfde zerkhouders in de verschillende gebieden werkzaam waren. Om een beter beeld te krijgen van de vervaardiging en ontwikkeling van de rijke grafcultuur in de zestiende en vroege zeventiende eeuw, zou een nader onderzoek naar zerken in de drie genoemde gebieden – en dan vooral die in de provincie Friesland – ongetwijfeld waardevolle nieuwe inzichten kunnen bieden.

Drs. Redmer Alma (Marijkelaan 48 9953 SE Baflo, 0595-425354) is als historicus werkzaam in het Drents Archief te Assen.